

Xilola NIZAMOVA,

Toshkent iqtisodiyot va texnologiyalari universiteti katta o'qituvchisi

E-mail: nizamova.hilola@gmail.com

O'zDJTU dotsenti, DSc M.Umarova taqrizi ostida

NUTQIY AKT NAZARIYASI KONTEKSTIDA KOMPLIMENTLARNING PRAGMATIK VA MADANIYATLARARO TAHLILI

Аннотация

Ushbu maqolada nutqiy akt nazariyasining asosiy tushunchalari va uning kommunikatsiyadagi o'rni, shuningdek, kompliment tushunchasi chuqur tahlil qilinadi. Maqola muallifi nutqiy aktning tilshunoslik va pragmatikadagi ahamiyatiga e'tibor qaratib, J.L. Austin, John Searle, Levinson va boshqa olimlar nuqtai nazarini solishtiradi. Shuningdek, kompliment tushunchasi orqali insonlar o'rtasidagi ijobiy munosabatlar, hurmat va samimiylik qanday ifodalanishini ko'rsatadi. Maqolada komplimentning turli strategiyalari (to'g'ridan-to'g'ri, bilvosita va qo'shimcha modifikatorlar orqali beriladigan komplimentlar) hamda madaniyatlararo farqlar ham yoritilgan. Ushbu ish ilmiy asoslangan tahlil va tashqi internet manbalaridan olinadigan qo'shimcha ma'lumotlarga tayanadi.

Kalit so'zlar: Nutqiy akt, nutqiy akt nazariyasi, compliment, pragmatika, tilshunoslik, kommunikatsiya, madaniyatlararo farqlar

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ И МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ АНАЛИЗ КОМПЛИМЕНТОВ В КОНТЕКСТЕ ТЕОРИИ РЕЧЕВЫХ АКТОВ

Аннотация

В данной статье рассматриваются основные концепции теории речевых актов и их роль в коммуникации, а также проводится углубленный анализ понятия комплимента. Автор акцентирует внимание на значимости речевых актов в лингвистике и прагматике, сопоставляя точки зрения таких ученых, как Дж. Л. Остин, Джон Сёрл, Левенсон и другие. Кроме того, в работе показано, как комплименты выражают позитивные отношения, уважение и близость между людьми. Исследуются различные стратегии комплиментов (прямые, косвенные и дополненные дополнительными модификаторами), а также затрагиваются межкультурные различия в их использовании. Исследование опирается на научно обоснованный анализ и включает дополнительные данные из внешних интернет-источников.

Ключевые слова: Речевой акт, теория речевых актов, комплимент, прагматика, лингвистика, коммуникация, межкультурные различия.

PRAGMATIC AND CROSS-CULTURAL ANALYSIS OF COMPLIMENTS IN THE CONTEXT OF SPEECH ACT THEORY

Annotation

This article explores the fundamental concepts of speech act theory and its role in communication, as well as providing an in-depth analysis of the notion of compliments. The author highlights the significance of speech acts in linguistics and pragmatics, comparing the perspectives of scholars such as J.L. Austin, John Searle, Levinson, and others. Additionally, the article demonstrates how compliments serve as expressions of positive relationships, respect, and intimacy between individuals. It examines various compliment strategies (direct, indirect, and those supplemented by additional modifiers) and addresses cross-cultural differences in their usage. The study relies on a scientifically grounded analysis and incorporates supplementary information from external internet sources.

Key words: Speech act, speech act theory, compliment, pragmatics, linguistics, communication, cross-cultural differences

Kirish. Inson muloqotining asosiy vositasi bo'lgan til nafaqat ma'lumot yetkazish, balki his-tuyg'ular, niyatlar va ijtimoiy munosabatlarni ifodalash vositasi sifatida ham qaratiladi. Nutqiy akt nazariyasi tilshunoslik va pragmatika doirasida tilning funksiyalarini chuqur tahlil qilishga imkon yaratadi. Ushbu nazariya asosida til orqali amalga oshirilayotgan amallar, ya'ni nutqiy aktlar – so'zlashuv jarayonida bajarilayotgan amaliyotlar sifatida ko'rib chiqiladi.

Maqolaning asosiy yo'nalishi kompliment tushunchasi bo'lib, u insonlar o'rtasidagi ijobiy munosabatlarni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Kompliment nafaqat oddiy maqtov, balki uning orqasida yashirin kommunikativ niyatlar, madaniy kodlar va ijtimoiy norma mavjudligi tahlil qilinadi. Ushbu maqola doirasida nutqiy akt nazariyasi asoslari, uning asosiy nazariyotchilari (masalan, J.L. Austin va John Searle) tomonidan ilgari surilgan tamoyillar, shuningdek, kompliment tushunchasining tilshunoslik va kommunikatsiyadagi o'rni keng yoritiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Nutqiy akt nazariyasi tilshunoslikda yangi paradigma sifatida 20-asrning o'rtalarida shakllana boshlandi. Ushbu nazariya til orqali amalga oshirilayotgan amallarni faqat semantik va sintaktik darajada emas, balki kommunikativ kontekst va niyatlarni hisobga olgan holda tahlil qiladi. Nazariyaning asoschisi sifatida ingliz tilshunosi J.L. Austinning "How to Do Things with Words" asarida

locutionary (so'zlovchi nutq), illocutionary (maqsadli ta'sir) va perlocutionary (natijaviy ta'sir) aktlarni ajratib, nutqni faoliyat sifatida tahlil qilgan [1]. Matnda Austinning "nutq harakati" tushunchasi batafsil yoritilgan, uning fikriga ko'ra, har bir nutq ijtimoiy kontekstda ma'lum maqsadga xizmat qiladi. John Searlning "Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language" asari Austin nazariyasini rivojlantirgan [5]. U illokutsion aktlarni 5 turga (assertivlar, direktivalar, kommissivlar, ekspressivlar, deklaratsiyalar) bo'lib, ularning ijtimoiy me'yorlar bilan bog'liqligini ta'kidlagan. Matnda Austin va Searlning qarama-qarshiliklari (masalan, Searlning "constitutive rules" tushunchasi) ham taqqoslangan. Pragmatika va kontekstni o'rganish bo'yicha Geoffrey Leyechning pragmatikani tilshunoslikning bir bo'limi sifatida talqin qilgan. Uning ta'kidlashicha, nutq harakatlari tushunish uchun kontekst (kim, qachon, qayerda) muhim rol o'ynaydi. Austinning g'oyalarini aniqroq misollar bilan tushuntira olgan Stephen Levinson nutqiy aktlarni locutionary (ma'no va murojaat), illocutionary (va'da, taklif) va perlocutionary (auditoriyaga ta'sir) jihatlardan tushuntirgan [6]. Ijtimoiy interaktsiya va til kompetensiyasi haqida gapiradigan bo'lsak Dell Hymesning "kommunikativ kompetensiya" tushunchasi til o'rganishda grammatikadan tashqari ijtimoiy qoidalarni (kimga, qanday murojaat qilish) o'zlashtirish zarurligini ta'kidlaydi. Bu g'oya nutqiy aktlarning madaniy jihatlarini tushunishda muhimdir. Van Dijk nutqni

ijtimoiy harakat sifatida ko'rib, uning kontekst va nutqchi niyatlariga bog'liqligini ta'kidlagan [2]. Schiffirin esa nutqiy aktlarni diskurs tahlili bilan bog'lab, ularning bir vaqtda bir nechta maqsadga xizmat qilishi mumkinligini yozgan [6].

Tahlil va natijalar.

Pragmatika – tilning kontekstual va ijtimoiy aspektlarini o'rganadigan fan bo'lib, nutqiy akt nazariyasi pragmatik yondashuvning muhim qismi hisoblanadi. Tilning asl ma'nosi so'zlarning lug'aviy ma'nosidan tashqarida, gapiruvchining niyati, muloqot konteksti va madaniy kodlar asosida aniqlanadi.

Kompliment – bu insonning ijobiy fazilatlarini, ko'rinishi, qobiliyatlari yoki shaxsiy sifatlarini maqtash maqsadida aytiladigan gap yoki ifoda sifatida talqin qilinadi. Turli olimlar kompliment tushunchasini ozaro farqli tarzda talqin qilishgan.

Kompliment tushunchasining mohiyati shundaki, u nafaqat gapiruvchining shaxsiy bahosini ifodalaydi, balki muloqotda qatnashayotgan tomonlar o'rtasidagi hissiy va ijtimoiy bog'lanishni mustahkamlaydi. Shu bois, komplimentni faqat yuzaki maqtovdan iborat emas, balki yanada kengroq kontekstda – nutqiy akt sifatida tahlil qilish zarur.

Kompliment quyidagi asosiy kommunikativ funksiyalarni bajaradi:

Tasdiqlash va maqtovdan iborat. Gapiruvchi, tinglovchining salbiy holatini yengillashtirish yoki uning ijobiy jihatlarini ta'kidlab, ishonch hosil qiladi.

Ijtimoiy etiket va odob-axloqni ifodalash: Muloqotda odobli bo'lish va etiketga rioya qilish maqsadida aytiladigan komplimentlar ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda muhim rol o'ynaydi.

Motivatsiya va ruhlanirish: Yaxshi so'zlar va ijobiy baholar insonning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirib, faoliyatida qo'llab-quvvatlaydi.

Kompliment tushunchasining murakkabligi uning turli shakllarda ifodalanishida namoyon bo'ladi. Umuman olganda, komplimentlar quyidagi turlarga ajratilishi mumkin:

Ko'rinish va mulklar bo'yicha komplimentlar: Masalan, "Sizning libosingiz juda chiroyli" yoki "Sochingiz ajoyib tarzda taralgan".

Ko'nikma va qobiliyatlarni maqtovchi komplimentlar: "Siz juda iste'dodli yozuvchisiz" yoki "Ishingizni a'lo darajada bajaryapsiz."

Shaxsiy fazilatlarini ta'kidlovchi komplimentlar: "Siz juda mehribon insonsiz" yoki "Sizning tabassumingiz atrofdagilarni xursand qiladi."

Komplimentning strategik jihatlari ham e'tirof etiladi. Masalan, Farenkina zamonaviy nazariyaga ko'ra, kompliment uch xil strategiyada ifodalanishi mumkin [4]:

To'g'ridan-to'g'ri komplimentlar: Gapiruvchi bevosita tinglovchini maqtaydi. Bu turdagi komplimentlarda adabiy uslub va maxsus iboralar qo'llaniladi (masalan, "Men sizni ish faoliyatingiz uchun chin dildan tabriklayman").

Bilvosita komplimentlar: Gapiruvchi boshqa nutqiy aktlarni (masalan, maslahat, so'rov yoki tilak) amalga oshirish jarayonida kompliment ifodasini ham kiritadi. Bu holda, tinglovchi gapiruvchining haqiqiy niyatini aniqlash uchun qo'shimcha tafsirga muhtoj bo'ladi.

Qo'shimcha modifikatorlar orqali beriladigan komplimentlar: Bu yerda gapiruvchi asosiy maqtovdan qo'shimcha so'zlar yoki iboralar bilan kuchaytiradi, masalan, "Sizning ishingiz haqiqatan ham ulug'vor va ilhomlantiruvchi."

Kompliment tushunchasi turli madaniyatlarda o'ziga xos xususiyatlarga ega. G'arb madaniyatida kompliment ko'pincha shaxsiy yutuqlar, tashqi ko'rinish va ijodiy qobiliyatlarni ta'kidlaydi, Rossiya va boshqa sharq madaniyatlarida esa ijtimoiy odob-axloq va kollektiv qadriyatlar asosiy o'rinni egallaydi. Shu bois, nutqiy akt nazariyasi kontekstida komplimentni tahlil qilishda madaniy kodlar, an'ana va ijtimoiy norma ham inobatga olinishi zarur.

Masalan, o'zbek madaniyatida ham maqtovdan iborat kompliment muhim rol o'ynaydi. Odatda, insonlar bir-birini maqtash orqali ijtimoiy hurmat va do'stlikni mustahkamlashadi. Ammo, komplimentni ifodalash uslubi va uning qabul qilinishi madaniy xususiyatlar, yosh, jins va muloqot kontekstiga qarab o'zgarib turadi.

Nutqiy akt nazariyasi doirasida har bir nutqiy ifoda o'ziga xos kommunikativ va ijtimoiy ahamiyatga ega. Kompliment ham bunday nutqiy akt sifatida talqin qilinadi, chunki u gapiruvchining niyati, muloqot konteksti va tinglovchi bilan bo'lgan munosabatlarga asoslanadi. Austinning ta'kidlashicha, har qanday nutqiy akt – hatto oddiy maqtovdan iborat ham – biror ijtimoiy amaliyot sifatida ko'riladi, chunki uning muvaffaqiyati "felisiti shartlari"ga (ya'ni, muloqotda qatnashayotgan tomonlar orasidagi umumiy rozilik va an'analar) bog'liqdir.

Komplimentning muvaffaqiyatli ifodalanishi uchun quyidagi shartlar zarur:

Gapiruvchining niyati: Kompliment samimiy va ijobiy niyat asosida aytilishi lozim.

Kontekstual moslik: Kompliment ifodasi muloqot kontekstiga mos kelishi, ya'ni tinglovchi va gapiruvchi o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar, vaziyat va madaniy kodlarga mos kelishi zarur.

Qabul qiluvchining psixologik tayyorgarligi: Tinglovchi gapiruvchining niyatini to'g'ri qabul qilib, ijobiy javob berishi ham muhimdir.

Har ikkala yondashuvda, komplimentning asosiy maqsadi – tinglovchi ustida ijobiy psixologik ta'sir o'rnatish, uning shaxsiy fazilatlarini qadrlash va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash hisoblanadi. Bunday nuqtai nazar nutqiy akt nazariyasi doirasida komplimentni tahlil qilishda uning nafaqat semantik jihatlari, balki pragmatik va ijtimoiy aspektlari ham muhimligini ko'rsatadi.

Quyidagi misollar orqali komplimentning nutqiy akt sifatidagi ahamiyati yanada aniqlashtiriladi:

Misol 1: "Sizning taqdimotingiz juda ajoyib va tushunarli." Bu gapda gapiruvchi tinglovchining professional qobiliyatlarini yuqori baholaydi. Gapning illokutsiv bosqichi – maqtovdan iborat tasdiqlash, perlokutsiv bosqichi esa tinglovchi ustida ijobiy ta'sir o'rnatishdan iborat.

Misol 2: "Yaqinda qilgan ishlaringiz men uchun haqiqatan ham ilhomlantiruvchi bo'ldi." Bu yerda gapiruvchi nafaqat tinglovchini maqtaydi, balki uning ishiga bo'lgan munosabatini ham ifodalaydi. Bunday nutqiy akt ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlash va kelgusidagi hamkorlik uchun zamin yaratadi.

Ushbu misollar orqali komplimentning nafaqat yuzaki so'zlar, balki muloqotdagi chuqur ijtimoiy va psixologik jarayonlar bilan chambarchas bog'liqligi aniq ko'rinadi.

Ko'plab olimlar kompliment va flattery (soxta maqtovdan iborat) tushunchalarini ajratib ko'rsatishgan [7]. Asl ma'noda kompliment samimiy va ijobiy baho berish, flattery esa ko'pincha gapiruvchining shaxsiy manfaatlarini ko'zlab, haddan tashqari va samarasiz maqtovdan iborat ifodalanadi. Nutqiy akt nazariyasi kontekstida bu farq juda muhimdir, chunki haqiqiy kompliment muloqotda "felisiti" shartlariga rioya etgan holda aytiladi, ya'ni tinglovchi buni qabul qilib, ijobiy javob qaytaradi.

Nutqiy akt nazariyasi doirasida har qanday nutqiy ifoda muayyan ijtimoiy jarayonni ifodalaydi. Kompliment esa o'zining ijobiy va maqtovgacha yo'naltirilgan tabiati bilan insonlar o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashda, ishonch va samimiyatni oshirishda muhim rol o'ynaydi [8]. Muloqot jarayonida aytiladigan komplimentlar orqali tinglovchi o'zini qadrlangan va e'tiborga sazovor deb his qiladi. Bunday ijobiy hissiyotlar esa jamiyatdagi ijtimoiy risklarni kamaytirib, insonlar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlaydi.

Nutqiy aktlarning muvaffaqiyati, ayniqsa kompliment kabi nozik nutqiy ifodalarda, muloqot konteksti va tomonlarning o'zaro munosabatlarga bog'liq. Har qanday kompliment ifodalashda gapiruvchining niyati, muloqotda qatnashayotganlarning ijtimoiy roli va vaziyat shartlari, madaniy meyorlar hamda til kodlari inobatga olinishi zarur.

Xulosa. Maqolada nutqiy akt nazariyasi va kompliment tushunchasi asoslari, ularning falsafiy va pragmatik jihatlari, shuningdek, kommunikativ va ijtimoiy funksiyalari tahlil qilindi. J.L. Austin va John Searle kabi olimlarning nazariy yondoshuvlari asosida nutqiy akt tushunchasi, uning lokutsiv, illokutsiv va perlokutsiv bosqichlari aniqlashtirildi. Shuningdek, kompliment tushunchasi tilshunoslik va kommunikatsiyada muhim o'rinni egallaydi.

tutishi, u orqali insonlar o'rtasidagi ijobiy munosabatlar, hurmat va samimiylilik qanday ifodalanishi yoritildi.

Kompliment nafaqat shaxsiy maqtov, balki murakkab ijtimoiy muloqot aktidir. Gapiruvchining niyati, muloqot konteksti va madaniy meyorlar asosida ifodalangan komplimentlar tinglovchi ustida ijobiy psixologik ta'sir o'rnatadi, ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlaydi va muloqotni samarali tashkil

etadi. Xulosa qilib aytganda, nutqiy akt nazariyasi doirasida kompliment tushunchasini tahlil qilish orqali insonlar o'rtasidagi muloqot jarayonining murakkabligi va ko'p qirrali tabiati aniq ko'rinadi. Bu esa tilshunoslik, pragmatika va ijtimoiy kommunikatsiya fanlari uchun yangi savollar va tadqiqot yo'nalishlarini ochib beradi.

ADABIYOTLAR

1. Austin, J.L. – How to Do Things with Words. NY: Vintage Books, New York, 1975, p. 13-27.
2. Dijk T.A. van. Studies in the pragmatics of discourse / Dijk T.A. van. – The Hague etc.: Mouton, 1981. – XII, 331p
3. Maslova. A.V 'Philology : History and the present.' , MSU, Moscow, 2018, p. 4-15.
4. Norrick, N.R. 'The speech act of complimenting', The journal of Nordic Language and Modern Linguistics, Oslo, 1980, p. 99-120.
5. Searle, J.R. – Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge University Press, Cambridge, 1969, p. 56-90.
6. Trosborg, A. 'Interlanguage Pragmatics: Requests, Complaints and Apologies.' , Berlin: Mouton de Gruyter, 1987, p.13-34.
7. Vanderveken, D., 'Introduction of Essays in Speech Act Theory.' John Benjamins Edition, London, 2001, pp. 1–21.
8. Васильева А. Н. Комплимент как средство речевой коммуникации. А. Н. Васильева. — М.: ПРИОР, 2004. — С. 247.